

Yr Arferol Newydd

Croeso i rifyn Llais y Derwent ar gyfer mis Medi. Fel arfer yn ystod y mis yma mi fysai cyfarfod Cylch Dysgwyr Cymraeg Derby yn ailddechrau, ond ni fydd hyn yn digwydd am sbel eto. Does dim gair wedi dod o Gyfeillion Derby sy'n gyfrifol am redeg Tŷ Cwrdd Cyfeillion Derby. Felly am y tro mi fydden ni'n parhau efo Sesiwn Zoom Panad a Sgwrs Wythnosol, a gwersi ar-lein o dan arweiniad ein tiwtor Elin Heron, ac yn anffodus dyw hi ddim yn edrych fel bydd hi'n bosib cynnal yr Ysgol Undydd Cymraeg Derby eleni chwaith.

Mae'r cyfarfod Zoom a'r gwersi ar lein wedi bod yn llwyddiant mawr efo cymaint â 16 o bobl yn y sesiynau. Beth sy'n dda hefyd yw'r ffaith bod cyn aelodau o'r Cylch, sy bellach yn byw yng Nghymru wedi ymuno yn y cyfarfodydd ac ambell ffrind o Gymru fel Rhiaian Bebb y tiwtor Cymraeg a thelynosres telyn deires hefyd. Ar ben hynny mae nifer da o ddysgwyr yn mynychu gwersi Elin. Yr ydyn ni hefyd wedi dechrau trefnu teithiau Cerdded bob 4 i 6 wythnos. Roedd 8 ohonon

ni ar y daith gerdded ar Sadwrn yr 22ain o Awst pan aethon ni am dro o Faes Parcio Middleton Top, ger Cromford dros Rostir Middleton ac wedyn ar hyd y High Peak Trail i Greigiau Harboro. Cawson ni ginio picnic ger hen Dŷ Stesion ger Harboro ac wedyn aethon ni ymlaen i ddringo i fyny i ben Creigiau Harboro i weld y golygfeydd trawiadol. Yr oedd hi'n bosib gweld y Wrekin ar y gorwel sy'n 50 milltir i ffordd (yr oedd y Wrekin yn rhan o Frenhiniaeth Powys yn y 6ed ganrif). Ar hyn o bryd trefnu i gwrdd ar gyfer taith cerdded yw'r ffordd gorau a mwyaf diogel i ni ddod at ein gilydd o dan

gyfyngiadau Cofid-19. Unwaith dyn ni'n clywed bod hi'n bosib defnyddio Tŷ Cwrdd Cyfeillion Derby mi fydden ni'n gadael i bawb wybod.

Mae hi wedi bod yn gyfnod rhyfedd ers mis Mawrth, ac yr oedd hi'n chwith cael Gwanwyn a Haf heb fynd i Gymru ar gyfer pethau megis Ysgol Haf a'r Eisteddfod Genedlaethol, ond mae canolfannau Dysgu'r Gymraeg i

Oedolion wedi bod yn cynnal cyrsiau Ysgolion Haf ar lein ac mae'r rheiny wedi bod yn dda. Mi ges i hwyl efo criw o ddysgwyr ar gwrs Hyfedredd Coleg Cambria ym mis Gorffennaf. Mae'r canolfannau Dysgu yn cynnal cyrsiau ar lein yn yr Hydref hefyd, felly os dych chi am fynychu cwrs Cymraeg chwilio ar lein. Yn ôl yr adolygiadau yn y Gweisg Cymreig mae'r Eisteddfod Amgen, sy wedi cael ei drefnu gan yr Eisteddfod Genedlaethol, wedi bod yn llwyddiant mawr. Mae nifer o ddigwyddiadau a darlithoedd o'r Eisteddfod Amgen ar gael o hyd ar YouTube.

Mae sefydliadau eraill yng Nghymru hefyd wedi bod yn rhoi pethau ar lein dros yr haf. Mae *Moma*, *Oriel ac amgueddfa Celf* ym Machynlleth, wedi darlledu cyngerdd ar lein sy ar gael ar YouTube efo Rhian Bebb a nifer o gantorion a cherddorion yn perfformio alawon, caneuon gwerin, a dawns gwerin. Diolch yn fawr iddynt am eu hymdrechion a chodi ein calonnau yn yr amseroedd anodd presennol.

**Jonathan Simcock
Belper**

SIARADWYR A DYSGWYR

Cymraeg

GUIDED WALK FOR WELSH SPEAKERS AND LEARNERS

Cerddwyr

Canolbarth Lloegr

Grŵp Weplyfyr ar gyfer siaradwyr Cymraeg a dysgwyr sy eisiau cwrdd i gerdded yn Ardal y Peac ac i siarad Cymraeg

menteriaithlloegr@mail.com

Tranc y Draenog?

Un o'r anifeiliaid mwya' adnabyddus Prydain ydy'r draenog ac mae pawb yn gallu ei adnabod pan welan nhw lun neu hyd yn oed pan welir un yn y cnawd, fel petai. Er hynny, mae gweld draenog erbyn hyn wedi mynd yn brofiad prin gan fod eu niferoedd wedi gostwng yn sylweddol. Credir bod 1 miliwn o ddraenogod ym Mhrydain. Yn 1950au, roedd poblogaeth o 30 miliwn. Cyn i ni edrych ar y rhesymau dros y gostyngiad hwn, gad i ni ddysgu tipyn bach am y creaduriaid swil, pigog 'na.

Mae 17 o rywogaethau o ddraenogod ac maen nhw'n bresennol yn Ewrop, Asia, Seland Newydd ac Affrica. Does dim draenogod sy'n gynhenid yn Awstralia a does dim draenogod byw yn America erbyn hyn, ond oedd y genws 'Amphechinus' yn byw yn America yn ystod yr Epoc Miocene, rhwng tua 5-23 miliwn o flynyddoedd yn ôl. Anifail nosol ydy'r draenog ac mi fydd yn cysgu trwy'r dydd o dan gerrig neu yn llystyfiant, ond weithiau bydd draenog yn creu ffeuwau yn y ddaear. Gyda'r nos, bydd draenogod yn chwilo am fwyd ac mi fwytan nhw amrywiaeth o bethau gan gynnwys pryfed, malwod, gwlithod, brogaod, wyau adar, madarch ac aeron. Fel arfer, mi geith draenog dorllwyth o 3-4 ac mi fyddan nhw'n byw am 2-4 blynedd, er bod rhai sy'n cael eu magu mewn caethiwed yn gallu byw hyd at 10 mlynedd. Prif ysglyfaethwr y draenog ydy'r mochyn daear. Mae ymchwil wedi dangos bod niferoedd o ddraenogod yn llai mewn mannau lle mae moch daear yn niferus. Mae gan y creaduriaid hyn ddau gyhyr mawr yn eu cefnau sy'n eu galluogi i roli eu hunain yn bêl dynn pan fydd bygythiad yn bresennol.

Mae'r weithred hon yn amddiffyn y bol, wyneb a thread, sef rhannau sy ddim yn cael eu hamddiffyn gan bigau. Mae rhai draenogod yn gaeafgysgu rhwng mis Mawrth a mis Tachwedd yn dibynnu ar y tymheredd. Yn ystod gaeafgws, mae tymheredd corff yr anifail yn gallu gostwng i 2-3 gradd Celsius. Fel arfer, 35-36 gradd Celsius ydy tymheredd y corff. Dim ond y draenogod sy wedi magu digon o bwysau fydd yn goroesi'r gaeafgws.

Felly, pam bod yr anifeiliaid hyn wedi mynd yn brinnach o lawer? Mae sawl rheswm am hyn. Mae cynefinoedd y draenogod yn cael eu dinistrio. Mae amaethyddiaeth wedi mynd yn fwy dwys ac o ganlyniad i hyn, mae gwrychoedd a choedlannau'n cael eu tynnu er mwyn cynyddu maint y caeau. Hefyd mae plaladdwyr wedi effeithio'n negyddol ar fwyd y draenog yn negyddol. Mae pobl yn tueddu i greu gerddi sy'n rhy daclus a hefyd mae llai o dyllau mewn ffensys sy'n galluogi draenogod i symud yn rhwydd gyda'r nos wrth chwilota am fwyd. O ran y sefyllfa amaethyddol, mae pryderon y bydd llai o arian ar gael yn y dyfodol ar gyfer cymorthdaliadau sy'n annog ffermwyr i reoli'r tir mewn ffordd sy'n amddiffyn a chefnogi bywyd gwylt.

Beth sy'n digwydd i hybu draenogod? Yn 2018 cyhoeddodd DEFRA fod

cynllun i greu 500,000 o hectarau o gynefinoedd a fydd o les i nifer o rywogaethau gan gynnwys y draenog. Hefyd mae DEFRA yn bwriadu adfer, gwella ac ehangu cynefinoedd sy'n bodoli'n barod. Mae pethau ein bod ni'n gallu eu gwneud hefyd fel garddwyr. Mae'n syniad da i adael neu'n creu pentyrrau o ddail neu foncyffion gan y bydd y rhain yn denu'r pryfed, malwod a gwlithod y mae draenogod yn eu bwyta. Mae gadael dŵr ffres a bwyd ci neu gath tu allan yn yr ardd yn gymorth i ddraenogod. Mae osgoi pelenni sy'n lladd gwlithod yn syniad da gan y bydd y fath belenni'n wenwynig i ddraenogod. Mae lawer ohonon ni'n mwynhau cael tân yn yr ardd yn enwedig yn yr hydref neu aeaf. Er hynny, dyna'r adeg pan fydd draenogod yn gaeafgysgu ac yn aml byddan nhw'n gweld defnydd tân sy wedi ei gronni yn yr ardd fel lle perffaith i guddio a chysgu. Felly, mae syniad call i edrych trwy'r defnydd hwn cyn cynnwau tanau. Mae pyllau o les mawr i fywyd gwylt, ond weithiau mae draenogod yn methu dringo allan ohonynt ar ôl mynd i'r dŵr. Os oes gynnoch bwl, gadawch fricsen neu ddarn o bren wrth ochr y pwl fel bod draenogod yn gallu dringo allan yn hawdd.

Mae draenogod yn un o'n anifeiliaid gwylt mwya' hoffus ni, ond mae'n hawdd anghofio amdanynt gan na welwn lawer ohonynt yn ystod y dydd. Hefyd meddylwn amdanynt fel rhywogaeth gyffredin. Er bod eu niferoedd yn sefydlog mewn ardaloedd trefol, bu dirywiad yn y boblogaeth dros y 60 mlynedd ddiwetha'. Os oes gynnoch ardd ddigon ei maint, efallai y gwnewch y pethau bach i helpu ein ffrindiau bach, pigog yn y dyfodol.

Martin Coleman
Clay Cross

Zoomio yn Norfolk a Chaergrawnt

Dros y cyfnod clo nad oedd yn bosib i ni ddysgwyr cwrdd yn y dull arferol pob mis. Hyd at fis Mawrth diweddfaf mi ddaru ni gwrdd yn fisol mewn tafarndai Anglia Dwyreiniol (Caergrawnt ac East Dereham, Norfolk). Teimlad eithr siomedig felly am fod y sefyllfa yn edrych yn ddifrifol heb siawns i ni ddod at ein gilydd am gyfnod ansicr.

Diolch i'r drefn ac i'r byd technoleg y byd modern heddiw, roedd 'na ddulliau eraill i chwalu'r holl rwystredigaethau sy'n codi o hunan-ynysu.

Yn fuan wedi'r dechreuad cyfnod clo mi ges i brofiad o gwrdd trwy gyfrwng Zoom dan ofal fy nghapel lleol i. Ar yr un pryd roedd bron pawb yn trefnu digwyddiadau dros Zoom ac yn y man mi gawson ni sgwrs am drefnu cyfarfodydd Cymraeg efo Greg Pearce ffrind ac aelod o'r grŵp Caergrawnt.

Diolch i Greg am gymryd arno'r cyfrifoldeb o drefnu'r cwrdd Zoom wythnosol. (Bob nos Lun fel y mae). Mi yrrais i'r rhestr o gyfeiriadau e-bost ffrindiau o'r ddau grŵp i Greg er mwyn creu rhyw fath o gylchlythyr i hysbysu'r digwyddiad. Cludwyd hysbysiadau hefyd ar Gweplyfr a'r fforwm SSIW (yn ddiweddar) er mwyn croesawu'n

chyfeillion i ymuno a ni. Mae hi'n anodd credu ein bod ni wedi cwrdd yn gyson dros bron chwe mis. Dw i'm yn hollol siŵr be ddych chi'r darllenwyr yn meddwl am y profiad o gwrdd dros Zoom.

Yn fy marn i, mae hi wedi bod yn y bôn, yn ddefnyddiol i mi ymarfer siarad yn Gymraeg ac i gadw i fynnu efo'r newyddion fy ffrindiau (ac i wneud ffrindiau newydd). Wrth gwrs mae 'na angen meddwl am y manteision... a'r anfanteision o Zoom.

Dyma rhai ohonyn nhw. Does neb yn gorfodi fi i deithio i'r cyfarfod pob tro! Siŵr mae hynny yn arbed amser! Dw i'n teimlo bod 'na fwy o gyfle i wrando ac i sgwrsio heb gystadlu efo'r dafarn swllyd. Hefyd dw i ddim yn poeni am golli'r trê'n olaf adref.

Beth bynnag does dim byd tebyg a chwrdd â ffrindiau yn y byd go iawn. Faint ohonoch sy'n colli'r profiad o gymdeithasu go iawn yn berson, wyneb i wyneb, tybed? Finnau hefyd.

Roedd un peth go iawn sydd wedi codi yn fy nghalon a diolch i Zoom am hynny. Mi wnes i sefydlu ein grŵp Cymreig yn Norfolk bron saith mlynedd yn ôl a dros amser mi ddatblygodd gyfeillgarwch clos rhyngon ni. Roedd nifer mawr o'r grŵp yn teithio o Norwich (Cymdeithas Cymraeg Norwich) ac yn ddiweddar oherwydd problemau iechyd a thrafnidiaeth doedd nifer o'm ffrindiau ddim yn medru dod. Ro'n i'n amau taswn i byth eto'n cael y cyfle i'w gweld nhw eto. Dwi'n falch i ddeud bod rhai ohonyn nhw'n ymuno a ni'n gyson bellach.

Ar y llaw arall dydy cwrddiau Zoom ddim at ddant bawb wrth gwrs am resymau gwahanol. Gwaetha'r modd mae 'na nifer mawr o ffrindiau yn absennol, y rhai sy'n fel arfer yn dod mor ffyddlon i'r dafarn pob mis. Ar fy ngwir, dwi'n eu colli nhw cymaint ar

hyn o bryd.

Weithiau mae'n digwydd bod y cysylltiad dros y we ddim yn cweit dda ac ambell un yn 'rhewi'! Ydych chi, fel finnau yn mwynhau cwrdd trwy gyfrwng Zoom? Beth am y dyfodol yn y byd heb ofid y cofid? Ai syniad da yw hi i barhau i Zoomio ar ôl y pandemig neu beidio? Neu gymysgedd o'r ddau? Byddai'n ddiddorol trafod y pwnc maes o law.

Wel mae'r defnydd o Zoom wedi bod yn fendith i bawb, siŵr o fod. Dwi'n ddiolchgar iawn i grwpiau eraill am eu gwahoddiadau wythnosol i ymuno a nhw am sgwrs. Hyfryd iawn i gwrdd â chi aelodau Mentor Iaith Lloegr a Derby Welsh Learner Circle a'r Sesiwn Siarad Soar (Merthyr Tudful).

John Archer
East Dereham

Cylch Dysgwyr Cymraeg Derby Rhaglen 2020 - 2021

Oherwydd y Coronafeirws dyn ni'n cynnal ein gweithdai ar lein tan i'r argyfwng Cofid-19 dod i ben.

Os am gymryd rhan ebostio
menteriaithlloer@mail.com

Gweithdy Cymraeg Sadwrn 3-10-20
Gweithdy Cymraeg Sadwrn 7-11-20

Hefyd dyn ni'n cynnal Sesiwn Panad a Sgwrs wythnosol. Mae'na groeso i bawb boed dysgwyr neu siaradwyr rhugl. Dewch yn llw!

www.derbywelshlearnerscircle.blogspot.com

Cyn ac ar ôl

Pe tasech chi'n gofyn i mi lle mae'r fy hoff le, baswn i'n dweud yn y hen goedwig, a dw i'n lwcus iawn achos dw i'n byw ddim yn bell o'r hen goedwig arbennig: Sherwood Forest. Y lle diwetha mi es i cyn y cyfnod clo roedd Sherwood Forest ac roedd hi hefyd y lle cyntaf i mi fynd ar ôl.

Mae'r Budby Forest South yn un rhan o'r Sherwood. Mae hi yn yr ardal fwyaf o rosfa hanesyddol yng Nghanolbarth Lloegr yn cymysgu efo coetir hynafol. Mae Budby yn lle arbennig ar gyfer bywyd gwyllt, yn enwedig adar.

Mi es i yno efo fy ngŵr ar ddiwrnod braf o wanwyn ym mis Mawrth i weld a chlywed ehedyddion y coed. Roedd yn eitha' hawdd i ffeindio nhw oherwydd eu cân. Fel ehedyddion maen nhw'n esgyn yn uchel i'r awyr wrth ganu. Wnaethon ni'n gorwedd ar ein cefnau yn y grug i'w gwylio trwy ysbienddrych. Roedd y tywydd yn hyfryd ac mi welon nhw yn erbyn cefndir o gymylau gwyn ac awyr las. Caeais i fy llygaid i fwynhau eu cân a ges i gyntun bach.

Roedden ni'n lwcus iawn achos y diwrnod nesa dechreuodd

y cyfnod clo. Collais i'r cyfle i fynd rhywle i'w weld adar trwy'r cyfnod clo a baswn i'n meddwl yn ôl ar y diwrnod hwn trwy'r misoedd nesaf.

Un noson yn niwedd mis Mehefin ar ôl i'r cyfnod clo wedi dechrau i ymlacio gofynnodd fy ngŵr wrtha i fi, os hoffwn i fynd rhywle ar ôl swper. Fyddai o ddim yn dweud lle roedden ni'n mynd ond byddwn i angen dod ag ysbïenddrych. Ac ar ôl ychydig o filltiroed, wnes i ddyfalu lle roedden ni'n mynd ond wnes i ddim yn gwybod beth roedden ni'n gobeithio gweld.

Ro'n i'n wrth fy modd i fod yn ôl yn Budby. Mi welon ni ysgyfarnog a chwingod ac oedd bras melyn yn canu ym mhob man. Wnaethon ni ffeindio rhywle i eistedd yn y grug i aros iddi nosi. Roedd cyfflogod arddangos uwchben y coed a thylluan frech yn canu ww-ww-ww. Wedyn dyn a dau o blant yn stopio i siarad efo ni. "Ydy'r troellwr mawr yma?" gofynnodd. "Dan ni wedi bod yma tair gwaith ond wedi methu ei gweld". "Ond dan ni wedi gweld tylluan gorniog" ychwenegodd ei ferch. Ro'n i'n dechrau cyffroi!

Wrth iddi dywyllu clywais i fy nhroellwr mawr cyntaf erioed. Y ceiliog yn gwneud sŵn arbennig fel troell yn troi'n gyflym. Welon ni aderyn yn hedfan rhwng y coed pinwydd fel gwyfyn ac wedyn dechrau canu'n uchel eto.

Ar ôl sbel, roedd sgrechian ofnadwy'n ddechrau y tu ôl i ni. Roedd yno dylluan gorniog. Roedd hi'n bron wedi tywyllu ond mi welon ni un yn hedfan ar draws y llwybr i'r coed ac wedyn ail-ddechrau sgrechian yn uchel. Roedd y cyw yn sgrechian am fwyd. Rhai eiliadau wedyn, hedfanodd yr oedolyn i gyfeiriad y cywion i'w bwydo.

Dw i erioed wedi gweld y ddau aderyn o'r blaen felly o'n i'n wrth fy modd wrth inni gerdded ar ôl y car.

Roedd yna hanner leuad ac roedd hi'n hyfryd i fod yn y goedwig ar ôl iddi dywyllu i fwynhau'r heddwch, enwedig ar ôl gorfod aros gartref am fisoedd.

Welon ni mo'r teulu bach eto ond dw i'n gobeithio eu bod nhw wedi clywed y troellwr mawr hefyd. Roedd yn brofiad anhygoel.

**Cetra Coverdale Pearson
Swanwick**

Geirfa

rhosfa – heathland
hanesyddol - historical
hynanfol – ancient
coetir – woodland, forest
ehedydd y coed – woodlark
ehedydd – skylark
adnabyddus – well known
esgyn – ascend
grug – heather
ysbïenddrych – binoculars
ysgyfarnog - hare
cwingod – rabbits
bras melyn – yellowhammer
cyfflog – woodcock
tylluan frech - tawny owl
troellwr mawr – nightjar
tylluan gorniog – long eared owl
troell – spinning wheel
coed pinwydd – pine trees
gwyfyn - moth

Cymdeithas Cymry Nottingham

www.nottinghamwelshsociety.org.uk

canol; mae 'na restrï o feddiannau pobl, fel anifeiliaid ac offer, yn y cyfreithiau ac mae'r cyfreithiau yn dynodi eu gwerth os byddai rhyw anghytundeb ynglŷn perchnogaeth neu ladrata. Mewn un o'r llawysgrifau o'r cyfreithiau cawn weld y pris neu'r gwerth a roddid ar gathod - "Gwerth cath, pedair ceiniog. Gwerth cath fach o'r noswaith ei ganed hyd at yr amser agorai ei llygaid, un geiniog. Ac wedyn cyn mae'n dal llygod, dwy geiniog ac ar ôl iddi ddechrau llygota pedair ceiniog." Gwerth ci hela oedd 120 ceiniog neu 240 c. os oedd yn gi profiadol. Nid rhywbeth statig oedd Cyfraith Hywel Dda ond datblygodd yn raddol dros ganrifoedd. Parhaodd cyfreithiau Hywel Dda i gael eu defnyddio yn rhannol o leiaf, hyd at y Deddfau Uno ym 1535 a 1540 pan ddaeth Cymry dan reolaeth y gyfraith Seisnig yn nheyrnasiad Harri'r 8fed. Caewyd y llenni ar gyfraith Hywel Dda am byth. Hefyd dyna pryd ordeiniwyd mai Saesneg oedd yr unig iaith gellid ei defnyddio yn y llysoedd barn; erbyn hyn wrth gwrs mae pethau wedi newid rhywfaint. Mae copïau o'r cyfreithiau ar gael mewn gwahanol lyfrgelloedd ac amgueddfeydd; er mae copïau ydynt a sgrifennwyd flynyddoedd ar ôl oes Howell Dda. O ran iaith sgrifennwyd a throsglwyddwyd y llawysgrifau naill na yn Gymraeg neu yn Lladin.

Yn anffodus nid wyf innau wedi ennill yr epithed "Da " ar ôl fy enw i. Fy rhieni sydd yn gyfrifol am hyn am iddynt ddewis sillafu fy enw fel Howell yn lle Hywel. Be fyddent wedi rhoi'r enw Hywel i mi 'falle fyddwn innau yn farnwr neu o leiaf yn gyfreithiwr ariannog a'r epithed "DA" erbyn hyn. Wel, gallaf freuddwydio!

Howell Price

Cymdeithas Cymry Nottingham

Geirfa

cyfraith (cyfreithiau) - law

hunanyngysu - self isolate

cyfraith troseddu - criminal law

llygota - dal llygod

gwerth - valu

allweddol - key (adj.)

iawndal - compensation

dial - vengeance / revenge

deddfau uno - acts of Union

gwerth - value

anghyfreithiol - illegitimate;

teulu estyngedig - extended family.

O.N. Yn y llun gwelwch lun ci hela o un o'r llawysgrifau;

TROI A THROSI

Cwsg ni ddaw i'm hamrant heno, dagrau ddaw yngynt.....'. Llinell agoriadol John Morris Jones yn ei gan 'Cwyn y Gwynt' yn dod 'nol i'r cof. Gwell peidio troi a throsi. Troi'r golau ymlaen. Dim ond dau o'r gloch y bore. Rhy gynnar i godi, gwell cael paned a darllen fel arfer a sgwenni rhywbeth efallai?

Pa lyfrau sy'n agos i'r gwely? Digwydd bod 'Crefft y Gynghanedd' gan Alan Llwyd gerllaw, ac ymgymryd

ynddo. Taro ar 'Hen linell bell nad yw'n bod, hen derfyn nad yw'n darfod' gan Dewi Emrys. O! na fyddwn i medri ysgrifenni rhywbeth tebyg? A'i breuddwydio oeddwn? Yna gwelais lyfr Mererid Hopwood, 'Cynganedd i Blant'- Mae gobaith, ond dyma'r canlyniad

Hen linell blyg yw hon
Sy'n amgylchyni'r ddaear
Fel gwregys dyn, y tybiwn i
Mae Latitiwd yw'i henw

Lonjitiwd yw henw'i chwaer
A hanner cylch ei siap.
Mae'r dechrau ar un pegwn
A gorffen gyda'r llall.

Ond byrach fyth yw'r daith
Ar wyneb crwn sfereiddiol
Wrth fynd o unrhyw le i'r llall
Ar hyd y Fawrgylch hynod.

Ffrwcs!!....

Cyfle i'r darllenydd wella'r penillion uchod a thynni at eu gilydd syniadau am 'latitiwd', 'Lonjitiwd' a'r 'Cylch Mawr'(Great Circle).

Gwelliadau i gwynne.davies@gmx.com
Gwobr i'r Gorau!

Gwynne Davies
Nottingham

www.tyfu-cymraeg.co.uk

Taith Gerdded o Foelfre

Os am fynd ar daith gerdded yn Ynys Môn, un ddiddorol iawn yw taith gylch o Foelfre. Mae Moelfre ei hun yn bentref hanesyddol gyda'r ganolfan Bad Achub yno gyda hanesion y llong ddrylliad niferus sydd wedi digwydd yn agos i arfordir yr Ynys. Wrth y ganolfan hefyd mae cerflun arbennig o dda gan Sam Holland i Richard Evans, enillydd Tlws Aur y Gwasanaeth Bad Achub am ei ddewrder fel llywydd cwch.

Y llong ddrylliad mwyaf enwog yw'r Royal Charter yn 1859 gyda cholled o dros 450 bywyd ar ôl teithio'r holl ffordd o Awstralia ac mor agos i gyrraedd Lerpwl. Ar noson stormus torrodd y llong yn ddau ddarn ar ôl taro creigiau. Daeth pobl leol i'r traeth i wneud eu gorau i achub y teithwyr â'r morwyr ond roedd yn ddigwyddiad trychinebus. Mae cyrff y bobl a olchwyd ar y traethau wedi i'w claddu mewn nifer o fynwentydd yn Ynys Môn, 140 ohonynt yn Eglwys Llanallgo gyda chofeb i'r Royal Charter i'w weld ar y daith gerdded yn edrych allan dros y bae.

Mae digon o fapiau ar y we yn dangos y daith gerdded, ond allan ar y ffordd dewch o hyd i arwydd am Ddin Lligwy ac mae'n werth dilyn yr arwydd a chrwydro fyny tuag at y coed ar dop y poncyn. Yno yng nghanol y coed mae

gweddillion beth oedd yn gytaf neu gartrefi'n mynd yn ôl i'r bedwaredd ganrif pan oedd y Rhufeiniaid yn yr Ynys, Mae sylfaen dau gwt crwn a hyd at 7 adeilad arall gyda waliau amddiffyn o amgylch y safle. Ystyr Din yw wal a Lligwy yw enw'r bae ger Moelfre. Cartrefi a gweithdai oedd yr adeiladau ac mae creiriau Rhufeinig wedi'i darganfod yno ond credir fod y safle yn mynd yn ôl i'r oes Haearn. Mae tystiolaeth o hyn mewn ffurf tomen slag wedi profi fod haearn wedi'i gynhyrchu yno cyn i'r Rhufeiniaid gyrraedd.

Wrth fynd ymlaen gyda'r daith gellir gweld beth sydd ar ôl o Gapel Lligwy o'r 12fed Ganrif a nes ymlaen siambr claddu Neolithig. Felly yn ogystal â'r olygfa mae digon i ddiddori rhywun ar y daith gerdded yma.

**Mary Sillitoe
Belper
(Yn gynt o Sir Fôn)**

Caergrawnt

Er fy mod i'n dod o Stafford yn wreiddiol, dw i'n byw yng Nghaergrawnt (Cambridge) bellach. Ers i mi glywed y gair Caergrawnt yn Gymraeg, dw i'n meddwl am darddiad y gair. Pam fod yr enwau Caergrawnt a Cambridge mor wahanol?

Beth fyddai'r gair Saesneg am Gaergrawnt, tasech chi'n ei gyfieithu o'n llythrennol? 'Fort' ydy ystyr y gair 'caer', a 'chester' (o'r Lladin 'castrum') ydy'r ffurf arferol o'r gair yn Saesneg. Mae'r 'grawnt' yn cyfeirio at enw afon yn yr ardal, Granta. Felly, Grantchester byddai'r cyfieithiad llythrennol o Gaergrawnt. Ond dyma ddirgelwch: pentref bach gwledig tua dwy filltir o'r ddinas ydy Grantchester (efallai bod chi wedi gweld y rhaglen deledu o'r un

enw). Pam byddai'r gair Cymraeg yn cysylltu â phentref bach yn hytrach na'r ddinas Cambridge go iawn?

Yn gyntaf, gawn ni edrych ar ddatblygiad yr enw Grantchester. Yn *Llyfr Dydd y Farn* mae cyfeiriad cyntaf at y pentref, efo'r sillafiad Grantese. Mae'r ôl-ddodiad 'sete' yn dod o'r hen Saesneg 'sæte' sydd yn golygu 'settlers' (mae'r un gwraidd gan enw'r swydd 'Somerset'). Yn raddol, esblygodd yr enw tuag at y ffurf gyfoes Grantchester. Mae'n debyg na ddaeth yr enw o'r Lladin 'castrum' o gwbl, ac mae hynny yn gwneud synnwyr achos nad oes tystiolaeth o gaer yno. Felly mae'r pentref Grantchester wedi'n tywys ni ar gyfeiliorn.

Mae gan y ddinas Caergrawnt hanes hir. Mae tystiolaeth o gaer oes haearn yno, a buodd caer Rufeinig yno o'r enw Duroliponte. Defnyddiodd y mynach Nennius yr enw 'Cair Grauth' tua 800 OC, felly hwnna oedd yr enw Celtaidd bryd hynny. Erbyn 1000 OC roedd yr enw Grantacester yn cael ei ddefnyddio am sefydliad Sacsonaidd yn yr ardal (y tro hwn, daeth 'cester' o'r Lladin yn bendant). Mae'r cysylltiad rhwng yr enw hen Saesneg a'r enw Cymraeg yn glir.

Ar yr un pryd, roedd enw arall am y dref hefyd, sef Grantebrycge, sydd yn cyfeirio at y bont dros yr afon. Efallai roedd yn well gan y bobl anghofio'r Rhufeinwyr, neu oedden nhw eisiau osgoi dryswch efo'r pentref bach o'r un enw? Ta waith, erbyn amser

ysgrifennu Llyfr Dydd y Farn roedd yr enw Grentebrige yn cael ei ddefnyddio am y dref. Datblygodd hwn yn araf i'r enw cyfoes Cambridge.

Beth ddigwyddodd i'r afon Granta? Yn anarferol, ar ôl i enw'r dref newid, daeth enw newydd am yr afon trwy ôlffurfio. Wedi'r cyfan, os mae Cambridge, mae rhaid i'r afon Cam fodoli ond oes? Felly River Cam ydy enw'r afon trwy Gaergrawnt bellach, ond mae'r enw hynafol Granta yn dal i barhau i fyny'r afon tu allan i ganol y dref.

**Greg Pearce
Caergrawnt**

David Pierce Owen (1895 Cymru – 1918 Ffrainc)

Roedd David Pierce Owen yn gefnder i fy nhad, ail blentyn a mab hynaf fy hen fodryb Annie. Wnaeth o fyw a wnaeth o farw amser maith yn ôl. Mi gafodd ei eni yn 1895 ym mhlwyf Llanddeiniolen yn Sir Gaernarfon. Chwarelwr llechi oedd ei dad, Pierce. Roedd y teulu'n siaradwyr Cymraeg. Roedden nhw'n arfer byw yn y pentref a arferai gael ei alw'n Ebenezer ac a elwir

rŵan yn Neiniolen, mewn rhes o dai o'r enw Tan y Foel.

Roedd yr Eglwys Anglican yn gryf yn y pentref. Roedd y teulu yn addoli yn Eglwys Llandinorwig (Eglwys Crist) a oedd yn agos iawn at eu cartref. Bellach ymlaen, mi ysgrifennodd papur newydd: "Yr oedd ganddo syniad uchel am sancteiddrwydd y Sul, a byddai yn brydlon a chyson yn wasanaethau a'r Ysgol Sul."

Mi darodd trasiedi'r teulu. Ym mis Ionawr 1907, pan oedd David ond yn un deg un oed, bu farw ei fam a hithau ond yn 13 oed. Ddwyllydd yn ddiweddarach, yn 1909, ailbriododd ei dad.

Dechreuodd David weithio yn y chwarel pan oedd yn 13 oed. Yn 1911 yn 16 oed mi fuodd o'n gweithio fel chwarelwr llechi ac yn dal i fyw efo ei dad yn Tan y Foel.

Symudodd i fyw at ei fodryb, Mary Williams, yn Ffridd Felin, Ebenezer. Roedd yn byw yno pan, ym mis Ionawr 1916 ymunodd a'r fyddin. Roedd David yn wirfoddolwr - doedd dim consgripsiwn ar y pryd. Roedd o'n 5 troedfedd 4 modfedd o daldra efo brest 38 modfedd.

Ym mis Gorffennaf 1916 mi deithiodd David i Ffrainc ac ymunodd â'r ail Fataliwn Royal Welch Fusiliers yn y maes. Ym mis Hydref 1916 mi ddioddefodd David dwymyn y ffos a thonsilitis. Cafodd ei drosglwyddo i'r ysbyty ac wedyn ei anfon yn ôl i Brydain.

Ym mis Mai 1917 dychwelodd i Ffrainc ac ymuno â'r 16eg bataliwn Royal Welch Fusiliers yn y maes. Ym mis Gorffennaf cafodd ei glwyfo, ac aethpwyd ag ef mewn ambiwlans maes i gael triniaeth gychwynnol ac wedyn i'r ysbyty. Mae'n debyg mai hwn oedd y clwyf a enillodd "streipen clwyf" iddo.

Ym mis Mawrth 1918 dychwelodd o, a

hefyd ei frawd Willie, i Ebenezer ar seibiant. Dyma oedd y tro olaf iddo weld Cymru.

Ar 8fed Awst 1918, mi ddechreuodd Ymosodiad y Can Diwrnod ar Ffrynt y Gorllewin, ymgyrch fawr derfynol y Rhyfel Byd Cyntaf. Ar 24ain Awst cychwynnodd Ail Frwydr Bapaume efo pelediad magnelau am un o'r gloch yn yr oriau mân. Cymerodd David, sy'n dal i fod yn filwr yn yr 16eg Bataliwn, ran yn yr ymosodiad ar La Boisselle (35 cilomedr i'r gogledd-ddwyrain o Amiens). Ar ôl ymladd ffyrnig, llwyddodd yr ymosodiad. Cipiodd y milwyr grib bwysig, gwthio'r Almaenwyr yn ôl o amgylch Oivillers-la-Boisselle a chymryd 634 o garcharorion a 143 o ynnau peiriant. Yn y frwydr clwyfwyd David yn ei ben a bu farw o'i glwyfau mewn gorsaf glirio damweiniau. Roedd yn 23 oed. Hefyd bu farw un ar ddeg o filwyr eraill yn yr 16eg bataliwn.

Ar 15fed Medi, roedd gwasanaeth er cof am David yn Eglwys Llandinorwig. Cymerwyd rhan gan y ficer a'r curad, sef Parch James Salt a John Owen. Mi adroddodd papur newydd: "Er bod y tywydd yn anffafriol, yr oedd yr Eglwys yn llawn o gyfeillion wedi d'od i dalu teyrnged o barch i'n cyfaill ieuanc siriol, yr hwn oedd yn berchen corff hardd, cryf a golygus."

Claddwyd David yn Daours, tua 10 cilomedr i'r dwyrain o Amiens.

Mae ei enw hefyd ar garreg fedd ei fam yn Eglwys Llandinorwig: "... David Pierce Owen, eu mab, Fridd Felen, a fu farw o'i glwyfau yn Ffrainc ar y 24ain o Awst, 1918 yn 23 ml oed. Yr hyn allodd, efe a'i gwnaeth".

Mi anfonodd y fyddin eiddo David at ei dad: disg hunaniaeth, llythyrau, llyfr crefyddol, cas sigarét, ysgrifbin ffynnon, pâr o glipwyr ewinedd, cardiau, streipen clwyf a lluniau. Goroedd tad David ef am fwy na thri

degawd, gan farw ym 1951.

Weithiau pan ddw i'n clywed "'gwrol ryfelwyr, gwladgarwyr tra mad", dw i'n meddwl am David. Gorffwyswch mewn heddwch cefnder David.

Tim Jones
Swydd Stafford

Geirfa

Ailbriodi - remarry
Anffafriol - unfavourable
Brwydr (b) - battle
Clwyf (g) - wound (noun)
Crefyddol - religious
Cychwynnol - initial
ffos (b) - trench
gwirfoddolwr (g) - volunteer
gwladgarwr (g) - patriot
gwn peiriant (g) - machine gun
hunaniaeth (b) - identity
rhyfelwr (g) - warrior
sancteiddrwydd (g) - holiness
teyrnged (b) - tribute
trasiedi (b) - tragedy
Trosglwyddo - transfer
ymosodiad (g) - offensive (military)

Llais Y Derwent

Os dych chi eisiau sgwennu erthygl i 'Lais' cysylltwch trwy anfon neges ebost at menteriaithlloegr@mail.com

Mae hen gopiau o Lais Y Derwent ar gael am ddim ar ein gwefan

www.derbywelshlearnerscircle.blogspot.com